

РЭАЛІЗАЦЫЯ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІчнага ПАДыходу НА ЗАНЯТКАХ ПА БЕЛАРУСКАЙ мове

Васілеўская А.С., Коласава М.П.

БДПУ, г. Мінск

Новая канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”, якую прапанавала Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, у якасці дыдактычных асноў навучання вылучае сістэмна-функцыянальны, камунікатаўны-дзеясны і лінгвакультуралагічны падыходы пры выкладанні ўсіх тэм і раздзелаў дысцыпліны [1, 91]. Як адзначана ў канцэпцыі, “лінгвакультуралагічны падыход звязаны з усведамленнем мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, узаемасувязі мовы і культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы і з’яўляецца асновай фарміравання ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі” [1, 92]. Такі падыход мае на ўвазе, што асабліва ўвага ў навучанні мове будзе нададзена не толькі тэкстам, што перадаюць гісторыю, традыцыі, звычаі і дасягненні беларускага народа, але і нацыянальна маркіраваным моўным адзінкам. Вышэйшая школа павінна ўлічыць гэты фактар пры падрыхтоўцы настаўніка пачатковых класаў. За час навучання ў ВНУ студэнт павінен набыць неабходны аб’ём ведаў, выпрацаваць уменні, якія дапамогуць яму знаходзіць і аналізаваць моўныя адзінкі, у якіх выяўлена нацыянальна-культурная спецыфіка.

Лінгвакультуралогія як самастойны накірунак лінгвістыкі склалася ў 90-я гг. XX ст. Задача гэтай галіны, што ўзнікла на мяжы лінгвістыкі і культуралогіі, – даследаваць праяўленні культуры народа, якія адлюстраваліся і замацаваліся ў мове. Прадметам даследавання ў лінгвакультуралогіі з’яўляюцца адзінкі мовы, якія набылі сімвалічнае, эталоннае, вобразна-метафарычнае значэнне ў культуры і якія абагульняюць вынікі ўласна чалавечай свядомасці [2].

Найбольшым патэнцыялам у гэтым плане валодае слова і фразеалагізм. Менавіта ў гэтых адзінках у першую чаргу адлюстраваўся шматвекавы вопыт той ці іншай нацыі. У даследаванні лексічных і фразеалагічных адзінак можна

вылучыць некалькі аспектаў, якія дазваляюць выявіць спецыфіку нацыянальнага светабачання, адлюстраваць адметную нацыянальную культуру народа. Гэта, у першую чаргу, вывучэнне безэквівалентнай лексікі, выяўленне дэнататыўнага і канататыўнага значэнняў і унутранай формы слова.

Як правіла, такая праца не патрабуе асобных заняткаў, а арганічна ўпісваецца ў распрацаваную сістэму практыкаванняў па розных раздзелах мовазнаўства – лексікалогіі, марфалогіі, сінтаксісе.

Так, пры вывучэнні раздзела “Лексікалогія” неабходна вылучыць і растлумачыць паняцце **безэквівалентная лексіка**. Гэта абазначэнне спецыфічных з’яў мясцовай культуры, якія часцей за ўсё нельга аднаслоўна перакласці на іншую мову. У кожнай мове безэквівалентныя словы складаюць 6-7% ад агульнаўжывальнай лексікі. Для азнаямлення з беларускай безэквівалентнай лексікай мэтазгодна выкарыстаць лексікаграфічную працу І.Шкрабы “Самабытнае слова: слоўнік беларускай бэзэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні)” [3]. Сярод слоў, засведчаных у слоўніку, адзначым лексемы *васпан, ягамосць, пячыста, верашчака, ваўкалак, заворыны, рэзгіны, дзядзькаванне* і інш. Тлумачэнне лексічнага значэння такіх слоў патрабуе абавязковага звароту да нацыянальна маркіраваных тэкстаў.

Пры вывучэнні лексічнага значэння слова, сістэмнай характарыстыкі беларускай лексікі варта не проста абмежавацца лексічным аналізам слова, а акцэнтаваць увагу на выяўленні нацыянальнай спецыфікі дэнататыўнага і канататыўнага значэнняў лексічных адзінак. Прасочым значнасць і вартасць такога падыходу на прыкладзе прадметна-тэматычнай групы “жавёлы”. Словы гэтай даволі часта сустракаюцца ў творах для чытання ў пачатковай школе (напрыклад, казкі пры жывёл складаюць амаль палову твораў у курсе чытання ў 1 класе). Па-другое, словы – назвы жывых істот, ужываючыся з пераносным значэннем, набываюць выразную нацыянальна абумоўленую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку.

Ф.І.Буслаеў адзначаў, што словам мы выражаем не прадмет, а ўражанні, створаныя гэтым прадметам на нашу душу [4, 171]. У лексічнай адзінцы

кожнай мовы занатаваны асаблівасці гэтых уражанняў, адметнасць бачання прадмета ці з’явы тым ці іншым народам. Каб выявіць гэтыя ўражання, зрабіць іх “асязальнымі”, нярэдка дастаткова выявіць унутраную форму слова.

У курсе сучаснай беларускай мовы традыцыйна разглядаюцца матываваныя і нематываваныя лексічныя адзінкі, аднак далёка не ўсе словы беларускай мовы захавалі выразную матывацыю. Аднавіць яе можна з дапамогай этымалагічнага аналізу слова – выяўлення першаснага значэння лексічнай адзінкі. Так, этымалагічны слоўнік дазволіць выявіць, што *заяц* паходзіць ад слова ‘скакун’, назоўнік *воўк* першапачаткова меў значэнне ‘хто раздзірае’, а слова *мядзведзь* – гэта табуіраваная назва, якая абазначае ‘той, хто есць мёд’. Такім чынам мы бачым тую адметную прыкмету, што была пакладзена ў назву жывёлы.

Даведацца, якія прыкметы з’яўляюцца вызначальнымі пры азначэнні жывёлы ў сучасным грамадстве, дапаможа кампанентны аналіз – вылучэнне дыферэнцыяльных семантычных прыкмет – сем. Калі для слоў *мядзведзь* і *заяц* важнымі падаецца сема ‘велічыня’, то ў слове *воўк* – сема ‘колер’. Выявіць найбольш важныя семы дапаможа і аналіз такога фальклорнага жанра як загадка.

Больш глыбокі падыход да лексічнага значэння слова дазволіць не толькі ўбачыць нацыянальную адметнасць лексемы, але і зразумець асаблівасці функцыянавання слова ў кантэксце. Так, вакол кожнага слова заўсёды складаецца арэал магчымых звестак – так званы **лексічны фон** – сукупнасць надзеленых культурнай спецыфікай звестак, уласцівых носьбітам мовы. [5, 43]. Разыходжанні ў лексічным фоне выяўляюцца ў розных тэматычных і сінтаксічных сувязях слова. Нярэдка лексічны фон уплывае на набыццё словам ацэначнага (канатацыйнага) значэння.

Для разуменне лексічнага фону слоў-назваў жывёл неабходна разгледзець ужыванне назоўнікаў у фразелагізмах (*мядзведзь на вуха наступіў, злавіць зайца, воўк дарогу перабег* і інш.), прыказках і прымаўках (*Ранні зайчык зубкі цярэбіць, а позні вочкі прадзірае, Пра воўка памоўка, а воўк і сам тут, Пра*

воўка памоўка, а мядзведзь цішком і інш.), звярнуцца да беларускіх народных казак, міфаў, паданняў. Знаёмства з рознымі тэкстамі дазволіць зразумець, якімі ўяўленнямі надзяліў чалавек жывую істоту, якімі жыццёвымі рэаліямі гэта было абумоўлена. Так, паводле беларускай традыцыі, мядзведзь выступае ўвасабленнем сілы, нярэдка ў выглядзе мядзведзя ўяўлялі бога Вялеса, што, напэўна, і абумовіла забарону (табу) вымаўляць яго сапраўднае імя. *Заяц* – прадстаўнік ніжняга свету – прыносіць няшчасце, а *воўк* – удачу. Найбольш яскрава нацыянальная адметнасць гэтых слоў выяўляецца пры іх супастаўленні ў розных мовах – славянскіх і неславянскіх. Такія паралелі могуць стаць прадметам самастойнага даследавання студэнтаў.

Такім чынам, прапанаваныя формы работы дазваляць студэнту ўбачыць, як у лексічных і фразеалагічных адзінках адлюстравалася нацыянальная карціна свету беларускага народа, пераканацца, што мова “ёсць адзежа душы” (Ф.Багушэвіч), што дазволіць потым перадаць свае веды вучням. Найбольш плённай, на наш погляд, будзе праца са словамі, якія абазначаюць прадметы побыту, з’явы прыроды, называюць з’явы расліннага і жывёльнага свету, уласныя назвы.

Літаратура

1. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” // Роднае слова. – 2009. - № 8.
2. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А.Маслова. – М., 2001.
3. Шкраба, І. Самабытнае слова: слоўнік беларускай бэзэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні) / І.Шкраба. – Мн., 1994.
4. Буслаев, Ф.И. О преподавании отечественного языка / Ф.И.Буслаев. – Л., 1941.
5. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М., 1990.